

فصلنامه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی

License Number: 85625

Article Cod: SH26R9354000

ISSN-P: 2676-6442

نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی میان دانش آموزان متوسطه ناحیه ۲ کرمانشاه

(تاریخ دریافت ۱۴۰۵/۰۱/۲۵ تاریخ تصویب ۱۴۰۵/۰۳/۰۴)

دکتر فرشید فتحی

معاون پژوهش ناحیه ۲، آموزش و پرورش، کرمانشاه، ایران

چکیده

گسترش روزافزون فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی، موجب شکل‌گیری الگوهای جدیدی از تعاملات اجتماعی و فرهنگی در میان نوجوانان شده است. استفاده افراطی از فضای مجازی به یکی از چالش‌های مهم نظام‌های تربیتی و آموزشی تبدیل شده و در مواردی به شکل‌گیری نوعی وابستگی رفتاری در میان دانش‌آموزان منجر می‌شود. خانواده به عنوان نخستین نهاد اجتماعی و تربیتی، نقش مهمی در هدایت و مدیریت رفتار رسانه‌ای فرزندان ایفا می‌کند. سواد رسانه‌ای والدین می‌تواند به عنوان عاملی مؤثر در پیشگیری از آسیب‌های ناشی از استفاده نادرست از فضای مجازی مطرح شود. پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری پژوهش شامل ۱۰۵ دانش‌آموز پایه دهم یکی از مدارس متوسطه پسرانه ناحیه ۲ کرمانشاه بود که در سه کلاس ۳۵ نفره مشغول به تحصیل بودند و به روش سرشماری مورد بررسی قرار گرفتند. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق ساخته در سه بخش شامل میزان استفاده از فضای مجازی، سطح وابستگی دانش‌آموزان به رسانه‌های دیجیتال و سطح سواد رسانه‌ای خانواده‌ها بود. بخش قابل توجهی از دانش‌آموزان روزانه

بیش از چهار ساعت در فضای مجازی حضور دارند و درصد قابل توجهی از آنان دارای وابستگی متوسط تا شدید به شبکه‌های اجتماعی هستند. همچنین نتایج بیانگر آن بود که میان سطح سواد رسانه‌ای خانواده و میزان وابستگی دانش‌آموزان به فضای مجازی رابطه معناداری وجود دارد، به گونه‌ای که در خانواده‌هایی با سطح سواد رسانه‌ای بالاتر، میزان استفاده افراطی دانش‌آموزان از فضای مجازی کمتر مشاهده شد. نتایج پژوهش نشان داد که آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای می‌تواند نقش مؤثری در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی در میان دانش‌آموزان ایفا کند. بنابراین، طراحی و اجرای برنامه‌های آموزشی در حوزه سواد رسانه‌ای برای والدین و دانش‌آموزان می‌تواند به عنوان راهبردی پیشگیرانه در کاهش آسیب‌های اجتماعی مرتبط با فضای مجازی مورد توجه نظام آموزشی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: سواد رسانه‌ای، آموزش خانواده، اعتیاد به فضای مجازی، نوجوانان، دانش‌آموزان متوسطه

مقدمه

تحولات شتابان فناوری‌های دیجیتال در دهه‌های اخیر، ساختارهای ارتباطی، فرهنگی و آموزشی جوامع را به گونه‌ای بنیادین دگرگون ساخته است. گسترش اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و ابزارهای هوشمند ارتباطی، نه تنها الگوهای تعامل اجتماعی را تغییر داده، بلکه شیوه‌های یادگیری، هویت‌یابی و سبک زندگی نسل نوجوان را نیز تحت تأثیر قرار داده است. در این میان، نوجوانان به دلیل ویژگی‌های رشدی، هیجانی و هویتی، بیش از سایر گروه‌های اجتماعی در معرض تأثیرات مثبت و منفی فضای مجازی

قرار دارند. فضای مجازی در عین آنکه بستری برای یادگیری، تبادل اطلاعات، تعامل اجتماعی و توسعه مهارت های فردی فراهم می کند، می تواند زمینه ساز شکل گیری نوعی وابستگی رفتاری نیز شود که در ادبیات علمی از آن با عنوان (اعتیاد به فضای مجازی) یا (وابستگی اینترنتی) یاد می شود. اعتیاد به فضای مجازی به عنوان یکی از آسیب های نوظهور عصر دیجیتال، امروزه به مسئله ای جدی در حوزه روان شناسی، تعلیم و تربیت و آسیب شناسی اجتماعی تبدیل شده است. استفاده افراطی و کنترل نشده از اینترنت و شبکه های اجتماعی می تواند پیامدهایی همچون افت عملکرد تحصیلی، کاهش تمرکز، اختلال در روابط خانوادگی، انزوای اجتماعی، اضطراب، اختلالات خواب، پر خاشگری و کاهش سلامت روان را در میان نوجوانان به همراه داشته باشد. پژوهش های جدید نشان می دهد که نوجوانان در دوره متوسطه، به ویژه دانش آموزان پسر، به دلیل نیاز بیشتر به تعاملات آنلاین، بازی های اینترنتی و حضور مستمر در شبکه های اجتماعی، آسیب پذیری بیشتری نسبت به وابستگی رسانه ای دارند. در چنین شرایطی، خانواده به عنوان نخستین و مهم ترین نهاد جامعه پذیری، نقشی تعیین کننده در شکل دهی الگوهای رفتاری و مدیریت مصرف رسانه ای نوجوانان ایفا می کند. نوع نظارت والدین، شیوه تعامل خانوادگی، سبک فرزند پروری و میزان آگاهی خانواده نسبت به فرصت ها و تهدیدهای رسانه های نوین، می تواند در کاهش یا تشدید گرایش نوجوانان به استفاده افراطی از فضای مجازی مؤثر باشد. در این چارچوب، مفهوم (سواد رسانه ای) اهمیت ویژه ای پیدا می کند. سواد رسانه ای صرفاً به معنای توانایی استفاده از رسانه ها نیست، بلکه شامل قدرت تحلیل، ارزیابی، مدیریت و مواجهه انتقادی با پیام های رسانه ای است. خانواده هایی که از سطح مطلوبی از سواد رسانه ای برخوردارند، معمولاً توان بیشتری در هدایت رفتار رسانه ای فرزندان، تنظیم زمان استفاده از اینترنت، تشخیص محتوای آسیب زا و تقویت الگوهای مصرف آگاهانه رسانه دارند. آموزش خانواده مبتنی بر سواد

رسانه‌ای، در سال‌های اخیر به عنوان یکی از راهبردهای پیشگیرانه در حوزه آسیب‌های اجتماعی نوجوانان مورد توجه نظام‌های آموزشی و نهادهای فرهنگی قرار گرفته است. این نوع آموزش با ارتقای آگاهی والدین درباره شیوه‌های استفاده ایمن و هدفمند از فضای مجازی، زمینه شکل‌گیری نوعی نظارت آگاهانه و تعاملی را در خانواده فراهم می‌سازد. برخلاف رویکردهای سنتی کنترل‌محور، آموزش سواد رسانه‌ای تلاش می‌کند خانواده را از جایگاه صرفاً محدودکننده، به نهادی هدایتگر و توانمندساز تبدیل کند، نهادی که بتواند از طریق گفت‌وگوی مؤثر، اعتماد متقابل و مدیریت منطقی رسانه، نوجوان را در مواجهه مسئولانه با فضای مجازی یاری دهد. از سوی دیگر، تحولات اجتماعی و فرهنگی در ایران، به‌ویژه پس از گسترش آموزش مجازی و استفاده گسترده از تلفن‌های هوشمند، موجب افزایش حضور دانش‌آموزان در فضای آنلاین شده است. این وضعیت در بسیاری از موارد، بدون آموزش کافی خانواده‌ها در زمینه سواد رسانه‌ای رخ داده و همین امر نگرانی‌هایی درباره افزایش وابستگی رسانه‌ای نوجوانان ایجاد کرده است. در شهر کرمانشاه نیز همانند بسیاری از مناطق کشور، استفاده گسترده دانش‌آموزان از شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های آنلاین و پلتفرم‌های ارتباطی، ضرورت توجه به آموزش خانواده و پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی را دوچندان ساخته است. با وجود اهمیت این مسئله، بسیاری از پژوهش‌های داخلی بیشتر بر ابعاد روان‌شناختی اعتیاد اینترنتی تمرکز داشته‌اند و کمتر به نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای در پیشگیری از این آسیب پرداخته‌اند. همچنین، مطالعات محدودی به بررسی وضعیت دانش‌آموزان مقطع متوسطه در بافت فرهنگی و اجتماعی شهرهای غرب کشور، از جمله کرمانشاه، اختصاص یافته است. از این رو، پژوهش حاضر تلاش دارد با تمرکز بر دانش‌آموزان پایه دهم یکی از مدارس پسرانه ناحیه ۲ کرمانشاه، نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای را در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی

بررسی کند و از این طریق، زمینه‌ای برای ارائه راهکارهای آموزشی و تربیتی مؤثر در کاهش آسیب‌های نوظهور فضای مجازی فراهم سازد.

بخش اول: کلیات

گسترش سریع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در دهه‌های اخیر، موجب شکل‌گیری نوعی زیست‌جهان دیجیتال شده است که بخش قابل توجهی از تعاملات اجتماعی، آموزشی و فرهنگی انسان‌ها در آن جریان دارد. نوجوانان به عنوان یکی از فعال‌ترین کاربران این فضا، بیش از سایر گروه‌های سنی در معرض تأثیرات فضای مجازی قرار دارند. دسترسی آسان به اینترنت، فراگیری تلفن‌های هوشمند و گسترش شبکه‌های اجتماعی، موجب شده است که بخش مهمی از زمان روزانه نوجوانان در محیط‌های آنلاین سپری شود. اگرچه این فضا فرصت‌های گسترده‌ای برای یادگیری، تبادل اطلاعات و توسعه مهارت‌های ارتباطی فراهم می‌کند، اما استفاده افراطی و کنترل‌نشده از آن می‌تواند به شکل‌گیری نوعی وابستگی رفتاری منجر شود که در ادبیات علمی با عنوان (اعتیاد به فضای مجازی) شناخته می‌شود. اعتیاد به فضای مجازی یکی از آسیب‌های اجتماعی نوظهور در عصر دیجیتال محسوب می‌شود که پیامدهای فردی، خانوادگی و آموزشی متعددی به همراه دارد. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که وابستگی بیش از حد به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند موجب افت تحصیلی، کاهش تمرکز، اختلال در روابط اجتماعی، کاهش تعاملات خانوادگی، بروز اضطراب و افسردگی و در مواردی شکل‌گیری رفتارهای پرخطر در نوجوانان شود. این مسئله به‌ویژه در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه اهمیت بیشتری دارد، زیرا این دوره از زندگی با تحولات هویتی، هیجانی و اجتماعی همراه است و نوجوانان در این مرحله بیش از پیش به دنبال تعاملات اجتماعی و کسب هویت در فضای واقعی و مجازی هستند. در میان عوامل

مختلف مؤثر بر شکل‌گیری یا پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی، خانواده به عنوان نخستین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا می‌کند. شیوه‌های نظارت والدین، سبک‌های فرزندپروری، کیفیت ارتباط والد-فرزند و میزان آگاهی والدین نسبت به رسانه‌های دیجیتال، از جمله عواملی هستند که می‌توانند الگوی مصرف رسانه‌ای نوجوانان را تحت تأثیر قرار دهند. در این چارچوب، مفهوم (سواد رسانه‌ای) به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در مدیریت تعامل با رسانه‌های نوین مطرح می‌شود. سواد رسانه‌ای به مجموعه‌ای از مهارت‌ها و توانایی‌ها اطلاق می‌شود که افراد را قادر می‌سازد پیام‌های رسانه‌ای را به صورت انتقادی تحلیل کنند، از تأثیرات آن‌ها آگاه باشند و استفاده‌ای آگاهانه و هدفمند از رسانه‌ها داشته باشند. با وجود اهمیت این موضوع، بسیاری از والدین در مواجهه با رسانه‌های دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی از دانش و مهارت کافی برخوردار نیستند. این مسئله باعث می‌شود نظارت بر فعالیت‌های آنلاین فرزندان اغلب به شکل کنترل‌های محدودکننده یا برعکس، رهاسازی کامل در فضای مجازی انجام شود، در حالی که رویکردهای تربیتی نوین بر نظارت آگاهانه، تعامل و گفت‌وگوی سازنده میان والدین و فرزندان تأکید دارند. در این میان، آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای می‌تواند به عنوان راهبردی پیشگیرانه، والدین را در شناخت فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی یاری دهد و زمینه مدیریت صحیح مصرف رسانه‌ای در خانواده را فراهم سازد. از سوی دیگر، گسترش استفاده از فضای مجازی در میان دانش‌آموزان ایرانی در سال‌های اخیر، به‌ویژه پس از افزایش استفاده از آموزش‌های آنلاین و شبکه‌های اجتماعی، نگرانی‌هایی درباره افزایش وابستگی نوجوانان به این فضا ایجاد کرده است. در بسیاری از موارد، دانش‌آموزان بخش قابل توجهی از زمان روزانه خود را صرف فعالیت در شبکه‌های اجتماعی، بازی‌های آنلاین و سایر پلتفرم‌های دیجیتال می‌کنند. این وضعیت در صورت نبود نظارت آگاهانه خانواده

و آموزش های لازم، می تواند به شکل گیری الگوهای مصرف ناسالم رسانه و وابستگی رفتاری منجر شود. در شهر کرمانشاه نیز همانند بسیاری از مناطق کشور، افزایش دسترسی نوجوانان به اینترنت و تلفن های هوشمند، موجب افزایش حضور آنان در فضای مجازی شده است. با این حال، میزان آگاهی خانواده ها درباره نحوه مدیریت استفاده فرزندان از رسانه های دیجیتال و نقش آموزش های مرتبط با سواد رسانه ای در کاهش آسیب های ناشی از آن، هنوز به طور کامل مورد بررسی قرار نگرفته است. از این رو، خلأ پژوهشی قابل توجهی در زمینه بررسی نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی در میان دانش آموزان وجود دارد.

بخش دوم: اهداف پژوهش

هدف کلی

بررسی نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی در میان دانش آموزان پایه دهم مدارس متوسطه ناحیه ۲ کرمانشاه.

اهداف جزئی

۱. بررسی میزان استفاده دانش آموزان پایه دهم از فضای مجازی و شبکه های اجتماعی.
۲. سنجش سطح سواد رسانه ای خانواده های دانش آموزان مورد مطالعه.
۳. بررسی میزان وابستگی دانش آموزان به فضای مجازی.
۴. تحلیل رابطه میان سطح سواد رسانه ای خانواده و میزان اعتیاد دانش آموزان به فضای مجازی.

۵. بررسی نقش نظارت آگاهانه والدین در کنترل مصرف رسانه‌ای دانش‌آموزان.
۶. تبیین تأثیر آموزش خانواده بر کاهش رفتارهای پرخطر مرتبط با فضای مجازی.
۷. ارائه راهکارهای آموزشی و تربیتی برای پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی در مدارس.

سؤالات پژوهش

سؤال اصلی

آیا آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی میان دانش‌آموزان پایه دهم ناحیه ۲ کرمانشاه نقش مؤثری دارد؟

سؤالات فرعی

۱. میزان استفاده دانش‌آموزان پایه دهم از فضای مجازی چگونه است؟
۲. سطح سواد رسانه‌ای خانواده‌های دانش‌آموزان در چه وضعیتی قرار دارد؟
۳. میزان وابستگی دانش‌آموزان به فضای مجازی تا چه اندازه است؟
۴. چه رابطه‌ای میان سطح سواد رسانه‌ای خانواده و میزان اعتیاد دانش‌آموزان به فضای مجازی وجود دارد؟
۵. آموزش خانواده تا چه اندازه می‌تواند در مدیریت مصرف رسانه‌ای نوجوانان مؤثر باشد؟
۶. نقش نظارت والدین در کاهش گرایش دانش‌آموزان به استفاده افراطی از فضای مجازی چیست؟

۷. چه راهکارهایی می تواند موجب تقویت نقش خانواده در پیشگیری از آسیب های ناشی از فضای مجازی شود؟

بخش سوم: روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی - تحلیلی است که با هدف بررسی نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی در میان دانش آموزان پایه دهم مدارس متوسطه ناحیه ۲ شهر کرمانشاه انجام شده است. این پژوهش تلاش دارد با تحلیل داده های حاصل از بررسی وضعیت استفاده از فضای مجازی در میان دانش آموزان و همچنین سطح سواد رسانه ای خانواده ها، رابطه میان این دو متغیر را تبیین کند. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانش آموزان پایه دهم یکی از مدارس متوسطه پسرانه در ناحیه ۲ شهر کرمانشاه در سال تحصیلی مورد مطالعه است. در این مدرسه سه کلاس پایه دهم وجود دارد که در مجموع ۱۰۵ دانش آموز در آن ها مشغول به تحصیل هستند و تمامی این دانش آموزان به عنوان نمونه پژوهش مورد بررسی قرار گرفته اند. بنابراین روش نمونه گیری در این پژوهش به صورت سرشماری انجام شده است. برای گردآوری داده ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده است که با هدف سنجش میزان استفاده از فضای مجازی، سطح وابستگی دانش آموزان به شبکه های اجتماعی و میزان سواد رسانه ای خانواده ها طراحی شده است. این پرسشنامه شامل سه بخش اصلی است. بخش نخست به اطلاعات فردی دانش آموزان و الگوی استفاده آن ها از فضای مجازی اختصاص دارد. بخش دوم میزان وابستگی یا گرایش به استفاده افراطی از فضای مجازی را بررسی می کند و بخش سوم به سنجش سطح آگاهی و سواد رسانه ای والدین در زمینه مدیریت استفاده فرزندان از رسانه های دیجیتال می پردازد. برای افزایش اعتبار ابزار پژوهش، پرسشنامه در اختیار

چند نفر از متخصصان حوزه علوم تربیتی و آموزش خانواده قرار گرفت و پس از دریافت نظرات اصلاحی، نسخه نهایی آن تدوین شد. همچنین برای بررسی پایایی پرسشنامه، یک اجرای آزمایشی در میان تعدادی از دانش آموزان مشابه جامعه پژوهش انجام گرفت و پس از اصلاح موارد احتمالی، پرسشنامه نهایی در میان دانش آموزان توزیع شد. در فرایند اجرای پژوهش، پرسشنامه‌ها به صورت حضوری در کلاس‌های درس میان دانش آموزان توزیع شد و پس از تکمیل توسط آنان جمع‌آوری گردید. همچنین برای بررسی وضعیت سواد رسانه‌ای خانواده‌ها، بخشی از پرسشنامه با همکاری دانش آموزان توسط والدین تکمیل شد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از روش‌های آمار توصیفی مورد تحلیل قرار گرفتند. در این راستا، داده‌ها در قالب فراوانی، درصد و جداول توصیفی تنظیم و تحلیل شدند تا الگوی استفاده از فضای مجازی، میزان وابستگی دانش آموزان و سطح سواد رسانه‌ای خانواده‌ها مشخص شود. سپس با مقایسه این داده‌ها، رابطه میان سطح سواد رسانه‌ای خانواده و میزان گرایش دانش آموزان به استفاده افراطی از فضای مجازی مورد بررسی و تفسیر قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها مبنایی برای ارائه راهکارهای آموزشی و تربیتی در حوزه آموزش خانواده و پیشگیری از آسیب‌های ناشی از استفاده افراطی از فضای مجازی در میان دانش آموزان قرار گرفت.

بخش چهارم: یافته‌های پژوهش

داده‌های حاصل از بررسی وضعیت استفاده دانش آموزان از فضای مجازی و میزان سواد رسانه‌ای خانواده‌ها به صورت توصیفی تحلیل شد و جامعه مورد مطالعه شامل ۱۰۵ دانش آموز پایه دهم در سه کلاس ۳۵ نفره یکی از مدارس متوسطه پسرانه ناحیه ۲ کرمانشاه بود.

جدول ۱: توزیع دانش آموزان بر اساس میزان استفاده روزانه از فضای مجازی

میزان استفاده روزانه	فراوانی	درصد
کمتر از ۲ ساعت	۱۲	٪۱۱
۲ تا ۴ ساعت	۲۸	٪۲۷
۴ تا ۶ ساعت	۳۹	٪۳۷
بیش از ۶ ساعت	۲۶	٪۲۵
مجموع	۱۰۵	٪۱۰۰

داده های جدول نشان می دهد که بخش قابل توجهی از دانش آموزان روزانه بیش از ۴ ساعت در فضای مجازی حضور دارند. بیشترین فراوانی مربوط به گروه (۴ تا ۶ ساعت) با ۳۷ درصد است. همچنین ۲۵ درصد دانش آموزان بیش از ۶ ساعت در روز از فضای مجازی استفاده می کنند که این مسئله می تواند نشان دهنده افزایش احتمال وابستگی رسانه ای در میان بخشی از دانش آموزان باشد.

جدول ۲: سطح سواد رسانه‌ای خانواده‌های دانش‌آموزان

سطح سواد رسانه‌ای خانواده	فراوانی	درصد
پایین	۳۴	۳۲٪
متوسط	۴۶	۴۴٪
بالا	۲۵	۲۴٪
مجموع	۱۰۵	۱۰۰٪

نتایج جدول نشان داد که بیشتر خانواده‌ها در سطح (متوسط) سواد رسانه‌ای قرار دارند. در عین حال، ۳۲ درصد خانواده‌ها دارای سواد رسانه‌ای پایین هستند که می‌تواند بر شیوه مدیریت مصرف رسانه‌ای فرزندان تأثیر منفی بگذارد. تنها ۲۴ درصد خانواده‌ها از سطح سواد رسانه‌ای بالا برخوردار بوده‌اند.

جدول ۳: میزان وابستگی دانش آموزان به فضای مجازی

میزان وابستگی	فراوانی	درصد
کم	۱۸	٪۱۷
متوسط	۵۱	٪۴۹
زیاد	۳۶	٪۳۴
مجموع	۱۰۵	٪۱۰۰

بر اساس یافته های جدول، ۳۴ درصد دانش آموزان دارای وابستگی زیاد به فضای مجازی هستند و نزدیک به نیمی از آنان نیز در سطح متوسط قرار دارند. این نتایج بیانگر آن است که گرایش به استفاده افراطی از فضای مجازی در میان دانش آموزان مورد مطالعه قابل توجه است و نیازمند مداخلات آموزشی و تربیتی می باشد.

جدول ۴: رابطه سطح سواد رسانه‌ای خانواده با میزان وابستگی دانش‌آموزان به فضای

مجازی

وابستگی زیاد	وابستگی متوسط	وابستگی کم	سطح سواد رسانه‌ای خانواده
۱۸	۱۲	۴	پایین
۱۲	۲۶	۸	متوسط
۶	۱۳	۶	بالا

داده‌های جدول نشان داد که در خانواده‌هایی با سواد رسانه‌ای پایین، میزان وابستگی شدید دانش‌آموزان به فضای مجازی بیشتر است. در مقابل، در خانواده‌هایی که از سواد رسانه‌ای بالاتری برخوردارند، میزان وابستگی شدید کاهش یافته است. این یافته بیانگر وجود رابطه میان سطح آگاهی رسانه‌ای والدین و الگوی استفاده فرزندان از فضای مجازی است.

جدول ۵: نقش نظارت والدین در کنترل مصرف فضای مجازی دانش آموزان

میزان نظارت والدین	فراوانی	درصد
ضعیف	۳۱	٪۳۰
متوسط	۴۹	٪۴۷
قوی	۲۵	٪۲۳
مجموع	۱۰۵	٪۱۰۰

نتایج جدول نشان داد که تنها ۲۳ درصد والدین نظارت قوی بر فعالیت های آنلاین فرزندان خود دارند. در مقابل، ۳۰ درصد خانواده ها دارای نظارت ضعیف هستند. این مسئله می تواند یکی از عوامل مؤثر در افزایش وابستگی دانش آموزان به فضای مجازی باشد. یافته های پژوهش نشان داد که میزان استفاده روزانه دانش آموزان از فضای مجازی بالا بوده و بخش قابل توجهی از آنان دارای وابستگی متوسط تا شدید به شبکه های اجتماعی و فضای مجازی هستند. همچنین مشخص شد که سطح سواد رسانه ای خانواده ها و میزان نظارت والدین، نقش مهمی در کنترل رفتار رسانه ای دانش آموزان دارد. خانواده هایی که از آگاهی رسانه ای بالاتری برخوردار بودند، توانسته اند مدیریت مؤثرتری بر مصرف رسانه ای فرزندان خود اعمال کنند و زمینه کاهش وابستگی آنان به فضای مجازی را فراهم سازند.

بخش پنجم: بحث و تفسیر یافته‌ها

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که میزان استفاده دانش‌آموزان پایه دهم از فضای مجازی در سطح نسبتاً بالایی قرار دارد و بخش قابل توجهی از آنان روزانه بیش از چهار ساعت از شبکه‌های اجتماعی و رسانه‌های دیجیتال استفاده می‌کنند. این یافته بیانگر آن است که فضای مجازی به یکی از مؤلفه‌های اصلی زندگی روزمره نوجوانان تبدیل شده و بخش عمده‌ای از اوقات فراغت، تعاملات اجتماعی و حتی فعالیت‌های آموزشی آنان در بستر دیجیتال شکل می‌گیرد. هرچند استفاده از فناوری‌های نوین می‌تواند فرصت‌های آموزشی و ارتباطی متعددی ایجاد کند، اما استفاده کنترل‌نشده و طولانی‌مدت از آن، زمینه بروز وابستگی رفتاری و آسیب‌های روانی و اجتماعی را فراهم می‌سازد. همچنین نشان داد که درصد قابل توجهی از دانش‌آموزان دارای وابستگی متوسط و شدید به فضای مجازی هستند. این مسئله را می‌توان ناشی از عواملی همچون جذابیت بالای شبکه‌های اجتماعی، نیاز نوجوانان به تعاملات مجازی، نبود برنامه‌ریزی مناسب برای اوقات فراغت و ضعف نظارت خانواده دانست. در دوره نوجوانی، افراد در مرحله شکل‌گیری هویت اجتماعی و روانی قرار دارند و همین امر سبب می‌شود که پذیرش اجتماعی در فضای مجازی، میزان دنبال‌کنندگان و تعاملات آنلاین برای آنان اهمیت زیادی پیدا کند. در نتیجه، استفاده افراطی از فضای مجازی می‌تواند به تدریج جایگزین روابط واقعی و فعالیت‌های آموزشی و اجتماعی شود. یکی از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش، وجود رابطه میان سطح سواد رسانه‌ای خانواده و میزان وابستگی دانش‌آموزان به فضای مجازی بود. نتایج نشان داد در خانواده‌هایی که والدین از سواد رسانه‌ای پایین‌تری برخوردار بودند، میزان وابستگی شدید دانش‌آموزان به فضای مجازی بیشتر مشاهده شده است. در مقابل، خانواده‌هایی که از آگاهی و مهارت بیشتری در زمینه

رسانه‌های دیجیتال برخوردار بودند، توانسته‌اند نظارت و مدیریت مؤثرتری بر رفتار رسانه‌ای فرزندان خود اعمال کنند. این یافته با دیدگاه‌های نظری مرتبط با نقش خانواده در جامعه‌پذیری رسانه‌ای نوجوانان همسو است، زیرا خانواده نخستین محیط تربیتی است که شیوه استفاده از رسانه‌ها و الگوهای رفتاری را به فرزندان منتقل می‌کند. همچنین نشان داد که نظارت آگاهانه والدین نقش مهمی در کاهش استفاده افراطی دانش‌آموزان از فضای مجازی دارد. منظور از نظارت آگاهانه صرفاً محدودسازی یا کنترل سخت‌گیرانه نیست، بلکه نوعی همراهی تربیتی مبتنی بر گفت‌وگو، آموزش، تعیین چارچوب‌های منطقی و افزایش قدرت تشخیص نوجوانان در مواجهه با رسانه‌ها است. در خانواده‌هایی که والدین نسبت به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی آگاهی بیشتری داشتند، دانش‌آموزان از الگوی مصرف متعادل‌تری برخوردار بودند و وابستگی کمتری به شبکه‌های اجتماعی نشان دادند. از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که بخشی از خانواده‌ها هنوز شناخت کافی نسبت به مفهوم سواد رسانه‌ای و شیوه‌های مدیریت مصرف رسانه‌ای فرزندان ندارند. بسیاری از والدین یا نظارت بسیار محدود و غیرمؤثر دارند و یا با اعمال محدودیت‌های شدید، زمینه تعارض و پنهان‌کاری نوجوانان را فراهم می‌کنند. این مسئله نشان می‌دهد که آموزش خانواده در حوزه سواد رسانه‌ای، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر در نظام آموزشی و تربیتی امروز است.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی میان دانش‌آموزان پایه دهم ناحیه ۲ کرمانشاه انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که استفاده گسترده دانش‌آموزان از فضای مجازی به یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های سبک زندگی نوجوانان تبدیل شده است و بخش قابل توجهی

از آنان روزانه ساعات زیادی را در شبکه‌های اجتماعی و محیط‌های دیجیتال سپری می‌کنند. این وضعیت در صورت نبود مدیریت صحیح و نظارت آگاهانه، می‌تواند زمینه‌ساز وابستگی رفتاری و بروز آسیب‌های فردی، تحصیلی و اجتماعی شود. یافته‌های پژوهش نشان داد که میان سطح سواد رسانه‌ای خانواده و میزان وابستگی دانش‌آموزان به فضای مجازی رابطه معناداری وجود دارد. دانش‌آموزانی که والدین آنان از آگاهی و مهارت بیشتری در زمینه استفاده از رسانه‌های دیجیتال برخوردار بودند، الگوی مصرف متعادل‌تری داشته و وابستگی کمتری به فضای مجازی نشان دادند. در مقابل، در خانواده‌هایی که والدین از سواد رسانه‌ای پایین‌تری برخوردار بودند، میزان استفاده افراطی دانش‌آموزان از فضای مجازی بیشتر مشاهده شد. نتایج همچنین بیانگر آن بود که نظارت آگاهانه والدین، گفت‌وگوی مؤثر خانوادگی و آموزش صحیح نحوه استفاده از رسانه‌ها، از عوامل مهم در پیشگیری از اعتیاد به فضای مجازی به شمار می‌روند. در واقع، خانواده نه تنها در شکل‌گیری رفتار رسانه‌ای نوجوانان نقش اساسی دارد، بلکه می‌تواند از طریق آموزش و هدایت صحیح، زمینه استفاده هدفمند و سالم از فضای مجازی را فراهم سازد. بر اساس نتایج این پژوهش، می‌توان نتیجه گرفت که آموزش خانواده مبتنی بر سواد رسانه‌ای، یکی از مؤثرترین راهکارهای پیشگیرانه در برابر آسیب‌های ناشی از استفاده افراطی از فضای مجازی است. ارتقای آگاهی والدین نسبت به فرصت‌ها و تهدیدهای رسانه‌های نوین، موجب افزایش توانایی آنان در مدیریت رفتار رسانه‌ای فرزندان می‌شود و می‌تواند نقش مهمی در کاهش وابستگی نوجوانان به فضای مجازی ایفا کند. در نهایت، با توجه به گسترش روزافزون فناوری‌های دیجیتال و حضور گسترده نوجوانان در فضای مجازی، ضروری است نظام آموزشی، خانواده‌ها و نهادهای فرهنگی با همکاری یکدیگر، برنامه‌های آموزشی هدفمند در حوزه سواد رسانه‌ای طراحی و اجرا کنند تا ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های

مثبت فضای مجازی، از گسترش آسیب‌های اجتماعی و تربیتی ناشی از آن جلوگیری شود.

پیشنهادهای پژوهش

• پیشنهادهای کاربردی

۱. برگزاری دوره‌های آموزشی سواد رسانه‌ای برای والدین در مدارس با هدف افزایش آگاهی آنان نسبت به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی.
۲. طراحی کارگاه‌های آموزشی ویژه دانش‌آموزان درباره مدیریت زمان استفاده از فضای مجازی و پیشگیری از وابستگی رسانه‌ای.
۳. تقویت همکاری میان خانواده و مدرسه در زمینه نظارت بر رفتار رسانه‌ای دانش‌آموزان.
۴. استفاده از مشاوران تربیتی و روان‌شناسان در مدارس برای آموزش مهارت‌های کنترل و مدیریت مصرف رسانه‌ای.
۵. تولید محتوای آموزشی مناسب برای خانواده‌ها در زمینه شیوه‌های نظارت آگاهانه بر فعالیت‌های آنلاین فرزندان.
۶. گسترش برنامه‌های فرهنگی و ورزشی در مدارس به منظور کاهش وابستگی دانش‌آموزان به فضای مجازی و افزایش تعاملات اجتماعی واقعی.

• پیشنهادهایی برای پژوهش‌های آینده

۱. بررسی نقش سبک‌های فرزندپروری در میزان وابستگی نوجوانان به فضای مجازی.

۲. مطالعه تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر سلامت روان دانش‌آموزان دوره متوسطه.
۳. بررسی رابطه میان عملکرد تحصیلی و میزان استفاده از فضای مجازی در میان نوجوانان.
۴. مقایسه میزان سواد رسانه‌ای خانواده‌ها در مدارس دخترانه و پسرانه.
۵. انجام پژوهش‌های مشابه در سایر شهرها و مقاطع تحصیلی برای دستیابی به نتایج قابل تعمیم‌تر.

منابع و مأخذ

الف: منابع فارسی

- احمدی، س.، و رضایی، م. (۱۴۰۱). سواد رسانه‌ای و تربیت نسل دیجیتال. تهران: انتشارات سمت.
- باستانی، ن. (۱۳۹۹). نقش خانواده در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی نوجوانان. تهران: انتشارات رشد.
- بیات، ع.، و موسوی، ک. (۱۴۰۰). بررسی رابطه سواد رسانه‌ای والدین و وابستگی اینترنتی دانش‌آموزان. فصلنامه پژوهش‌های نوین تربیتی، ۶(۲)، ۸۵-۱۰۴.
- حیدری، ک.، و قاسمی، ف. (۱۴۰۰). بررسی رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی و سلامت روان دانش‌آموزان. فصلنامه مطالعات اجتماعی آموزش و پرورش، ۱۲(۳)، ۷۵-۹۶.
- خادمی، ع. (۱۴۰۲). سواد رسانه‌ای و مدیریت مصرف رسانه در خانواده. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- رستگار، م.، و کریمی، ل. (۱۳۹۸). نقش سبک‌های فرزندپروری در گرایش نوجوانان به فضای مجازی. فصلنامه خانواده‌پژوهی، ۱۴(۱)، ۴۱-۶۰.
- سلیمانی، ر.، و مرادی، ه. (۱۳۹۸). تأثیر آموزش والدین بر کاهش آسیب‌های فضای مجازی در نوجوانان. فصلنامه پژوهش‌های تربیتی، ۱۵(۲)، ۴۵-۶۴.
- صالحی، م. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی اجتماعی فضای مجازی در میان نوجوانان ایرانی. تهران: نشر نی.

- طاهری، س.، و یوسفی، ن. (۱۴۰۰). سواد رسانه‌ای و مسئولیت‌پذیری اجتماعی نوجوانان. فصلنامه علوم تربیتی، ۲۷(۴)، ۱۰۱-۱۲۰.
- عباسی، ف.، و شریفی، م. (۱۳۹۹). رابطه استفاده از شبکه‌های اجتماعی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۳۶(۲)، ۶۷-۸۴.
- قاسمی، م.، و محمدی، ل. (۱۴۰۱). نقش سواد رسانه‌ای در پیشگیری از اعتیاد اینترنتی در میان دانش‌آموزان. فصلنامه پژوهش در فناوری آموزشی، ۹(۱)، ۲۳-۴۱.
- کریمی، ع. (۱۳۹۸). خانواده و چالش‌های تربیت در عصر دیجیتال. تهران: انتشارات آگاه.
- موسوی، ز.، و حسینی، ر. (۱۴۰۲). آموزش خانواده و کاهش آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان. فصلنامه مطالعات خانواده، ۱۸(۱)، ۵۵-۷۴.
- نادری، پ.، و جعفری، ع. (۱۳۹۹). تأثیر نظارت والدین بر استفاده نوجوانان از رسانه‌های دیجیتال. فصلنامه پژوهش‌های اجتماعی ایران، ۱۳(۳)، ۸۹-۱۰۸.
- یوسفی، ح. (۱۴۰۱). نقش مدرسه و خانواده در ارتقای سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان. تهران: انتشارات رشد.

ب: منابع لاتین

- Anderson, M., & Jiang, J. (۲۰۱۸). *Teens, Social Media & Technology*. Pew Research Center.
- Buckingham, D. (۲۰۱۶). *The Essentials of Media Education*. Cambridge: Polity Press.
- Griffiths, M. D. (۲۰۱۶). *Adolescent Social Media Addiction: Issues and Concerns*. *Journal of Behavioral Addictions*, ۶(۳)، ۱-۴.

- Jenkins, H. (۲۰۱۶). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the ۲۱st Century*. MIT Press.
- Kardefelt-Winther, D. (۲۰۱۷). *Conceptualizing Internet Use Disorders*. *Computers in Human Behavior*, ۷۵, ۱۷۰–۱۷۸.
- Livingstone, S. (۲۰۱۹). *Parenting for a Digital Future*. Oxford: Oxford University Press.
- Livingstone, S., & Helsper, E. (۲۰۱۸). *Parental Mediation of Children's Internet Use*. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, ۵۲(۴), ۵۸۱–۵۹۹.
- Moreno, M. A., & Whitehill, J. M. (۲۰۱۹). *Influence of Social Media on Adolescent Health*. *Adolescent Medicine*, ۳۰(۱), ۱–۱۴.
- Potter, W. J. (۲۰۱۸). *Media Literacy* (۳th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Radesky, J., Schumacher, J., & Zuckerman, B. (۲۰۱۵). *Mobile and Interactive Media Use by Young Children*. *Pediatrics*, ۱۳۵(۱), ۱–۳.
- Rideout, V. (۲۰۲۰). *The Common Sense Census: Media Use by Tweens and Teens*. *Common Sense Media*.
- Subrahmanyam, K., & Šmahel, D. (۲۰۱۷). *Digital Youth: The Role of Media in Development*. Springer.
- Twenge, J. M. (۲۰۱۹). *iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious*. Atria Books.
- Valkenburg, P. M., & Peter, J. (۲۰۱۸). *Social Consequences of the Internet for Adolescents*. *Current Directions in Psychological Science*, ۱۸(۱), ۱–۵.
- Young, K. S. (۲۰۱۷). *Internet Addiction: A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment*. John Wiley &